

УДК 811.162.1:39

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.1\(27\).297883](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2023.1(27).297883)

Wanda STEC

dr nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo, adiunkt

Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański

Gdańsk (Polska)

wanda.stec@ug.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2530-2489>

OBRAZ ROŚLINY UTRWALONY W NOMINACJI JĘZYKOWEJ: NA PRZYKŁADZIE NAZW WIDLAKA GOŹDZISTEGO

*W artykule przedstawiono zagadnienie nominacji językowej roślin leczniczych z punktu widzenia koncepcji językowego obrazu świata. Autorkę interesuje to, w jaki sposób obraz rośliny kształtuje się w jej nazwach, jak jest postrzegana i konceptualizowana przez człowieka. Temat zaprezentowano na przykładzie nazewnictwa tylko jednego gatunku – widłaka goździstego (*Lycopodium clavatum* L.). W tym celu przeanalizowano jego łacińską nazwę naukową oraz nazwy wernakularne polskie i ukraińskie – zarówno oficjalne nomenklaturowe, jak i liczne miana ludowe (gwarowe). Wyodrębniono 6 najważniejszych typów motywacji semantycznej, które posłużyły do utworzenia nazw. Na podstawie badania stwierdzono, że znaczna część nazewnictwa widłaka ma charakter metaforyczny. Na powstawanie nazw wpływają różne czynniki, zarówno racjonalne, oparte na wiedzy i doświadczeniu, jak i asocjacyjne, wynikające z wyobrażeń i przypisywanych roślinie nadzwyczajnych właściwości, mające oparcie w kulturze i tradycjach. Językowy obraz widłaka zawarty w jego gwarowych mianach nie zawsze jest wiernym odbiciem obiektywnej pozajęzykowej rzeczywistości. Między polskimi a ukraińskimi nazwami widłaka występują podobieństwa i różnice. Dzięki temu można zobaczyć, w jaki sposób przedstawiciele dwóch bliskich sobie pod względem językowo-kulturowym narodów odbierają i kategoryzują w języku ten niewielki wycinek świata roślin, utrwalając go w nominacji językowej.*

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, nominacja językowa, nazwy roślin leczniczych w języku polskim i ukraińskim, *Lycopodium clavatum* L.

Ванда СТЕЦ, к. філол.н.

ОБРАЗ РОСЛИНИ, ЗАФІКСОВАНИЙ У МОВНІЙ НОМІНАЦІЇ: НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПЛАУНА ЗВИЧАЙНОГО

*У статті розглядається питання лінгвістичної номінації лікарських рослин з точки зору концепту мовного образу світу. Авторку цікавить, як формується образ рослини в її назвах, як вона сприймається та осмислюється людиною. Тему розкрито на прикладі номенклатури лише одного виду – плауна звичайного (*Lycopodium clavatum* L.). Для цього проаналізовано його латинську наукову*

назву та польські й українські назви – як офіційну номенклатуру, так і численні народні (діалектні) назви. Виявлено 6 найважливіших типів семантичної мотивації, які були використані для створення назв. На основі дослідження було виявлено, що значна частина номенклатури плауна звичайного є метафоричною. На формування назв впливають різноманітні чинники, як раціональні, засновані на знаннях і досвіді, так і ті, що базуються на культурі та традиціях, асоціативні, що є результатом уявлень і надзвичайних властивостей, приписуваних рослині. Мовний образ плауна, закладений у його діалектних назвах, не завжди є правильним відображенням об'єктивної позамовної дійсності. Між польською та українською назвами плауна є подібності та відмінності. Завдяки цьому можна побачити, як представники двох близьких за мовою та культурою народів сприймають і класифікують у своїй мові цей маленький фрагмент рослинного світу, увічнивши його в лінгвістичній номінації.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна номінація, назви лікарських рослин польською та українською мовами, *Lycopodium clavatum L.*

Ogólne przedstawienie problemu badawczego. Człowiek za pomocą języka wyraża swoje myśli, pragnienia, potrzeby, przekazuje innym wiedzę, obserwacje i doświadczenia. Sposobem na oswojenie tego, co nowe i nienazwane, jest nominacja językowa, czyli proces (i rezultat) nadawania nazw. Badanie nazewnictwa umożliwia poznanie i zrozumienie sposobów postrzegania świata przez ludzi. W nadawanych różnym obiektom mianach znajduje bowiem odbicie to, co ma dla człowieka znaczenie szczególne bądź to, co jest najbardziej zauważalne. Nie ulega wątpliwości, jak ważne dla człowieka są rośliny, bez których nie byłoby życia na Ziemi. Wytwarzają tlen, są pokarmem ludzi i zwierząt, stanowią budulec, surowiec leczniczy, pozytywnie wpływają na psychikę i dobrostan. W nazewnictwie roślinnym utrwalaony zostaje obraz świata przyrody, będący częścią językowego obrazu otaczającego nas świata, pojmowanego jako odzwierciedlenie w języku rzeczywistości pozajęzykowej. Dzięki analizie nazewnictwa botanicznego możliwe staje się poznanie i wyjaśnienie pobudek, jakimi kierują się ludzie w procesie nadawania roślinom ich mian.

Cel i założenia przeprowadzonego badania. Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób obraz rośliny wyrażony jest w jej nazwach, jakie elementy tego wycinka rzeczywistości pozajęzykowej ujmowane są przez człowieka w procesie nominacji, co jest istotne w chwili tworzenia nazwy dla desygnatu roślinnego i pod wpływem jakich czynników podejmowana jest decyzja o wyborze motywacji nazewniczej. W celu zobrazowania zjawiska analizie onomazjologicznej będą poddane wybrane nazwy jednej rośliny leczniczej – widłaka goździstego. Zostaną wyodrębnione najważniejsze motywy i kryteria, które znalazły odzwierciedlenie w nazewnictwie tego gatunku, a następnie przyporządkowane im nazwy – łacińska naukowa, a także polskie i ukraińskie – zarówno oficjalne, jak i ludowe (gwarowe i dawne). Spośród nazw ludowych będą przeanalizowane te, które odznaczają się czytelną motywacją semantyczną.

Obiekt badania stanowią funkcjonujące w 3-ch językach (łacińskim, polskim i ukraińskim) oficjalne, czyli nomenklaturowe, a także ludowe nazwy jednego

gatunku rośliny, zaś **przedmiot badania** to motywacja semantyczna, która posłużyła do utworzenia tych nazw i utrwalenia w nich najważniejszych bądź najbardziej dostrzegalnych cech lub właściwości – rzeczywistych albo przypisywanych. **Materiał badawczy** w postaci nazw oraz ich interpretacji został wyekscerpowany z ujętych w przypisach i bibliografii ogólnodostępnych źródeł nazewnictwa botanicznego oraz prac z zakresu językoznawstwa, botaniki, zielarstwa i ziołolecznictwa, przy czym nazwy gwarowe i dawne z: [1, online; 18, 96–111; 11, 325–330; 23, 153–155; 22, 263; 24, 296]. Należy podkreślić, że stanowiące obiekt badania nazwy ludowe, mimo że dotyczą tylko jednego gatunku rośliny, są bardzo liczne. Nominacja językowa roślin odznacza się synonimią i polisemią, co polega na tym, że w różnych gwarach i w różnych przedziałach czasowych jednemu gatunkowi odpowiada od jednego do (nawet) kilkudziesięciu mian ludowych, zaś pod jedną i tą samą nazwą może kryć się wiele różnych gatunków. Powszechnie uważa się, że im więcej dana roślina ma ludowych nazw, tym szersze było jej praktyczne wykorzystanie (medyczne bądź magiczne) i tym większe znaczenie w kulturze społeczeństwa, niemniej jednak teza ta nie zawsze jest zgodna z rzeczywistością [5, 135–136].

Stopień zbadania problemu w językoznawstwie. Nazewnictwo botaniczne stanowi obiekt badań wielu językoznawców, zarówno polskich [J. Waniakowa, H. Chodurska, K. Pastusiak, A. Wierzbicka, K. Szcześniak, E. Rogowska-Cybulska, J. Kamper Warejko i in.], jak i ukraińskich [I. Сабодош, А. Шамота, І. Коломієць, Н. Панасенко, Я. Закревська, Л. Симоненко, І. Гороф'янюк i in.]. Roślinne miana rozpatrywane są z punktu widzenia etymologii, słowotwórstwa, etnolingwistyki, funkcjonowania w gwarach, literaturze pięknej i in. Niezbyt liczne są opracowania podejmujące temat analizy onomazjologiczno-kulturowej nazw funkcjonalnej grupy roślin leczniczych w ujęciu porównawczym polsko-ukraińskim. Większość prac językoznawczych z tego obszaru poświęcona jest różnym aspektom nazewnictwa ludowego (gwarowego) oraz dawnego. Oficjalne botaniczne nazwy nomenklaturowe, podobnie jak łacińskie naukowe, nie cieszą się zainteresowaniem badaczy.

Prezentacja głównego materiału badawczego wraz z uzasadnieniem uzyskanych wyników. Dla zobrazowania tematu analizie onomazjologicznej poddano wybrane polskie i ukraińskie nazwy tylko jednej rośliny (jednego gatunku) – w celu porównania sposobu jej postrzegania przez użytkowników tych dwóch języków słowiańskich. Przedmiotową rośliną jest *widlak goździsty*, ukr. *плаун звичайний*, nazwy synonimiczne: *плаун булавоподібний*, *плаун булавовидний*, należący do rodziny Widłakowatych (łac. Lycopodiaceae, ukr. Плаунові). Jest to wieloletnia roślina zarodnikowa, wyglądem przypominająca mech, o wydłużonych płozących się i ukorzeniających pędach, z unoszącymi się do góry, widlasto rozgałęzionymi gałązkami pokrytymi zielonymi i gęstymi listkami, zakończonymi na szczycie cienkim białym włoskiem. Na długich rozwidlonych szypułkach osadzone są kłosa zarodnikowe, zwykle po dwa [12, 391]. Ze względu na masowe wykorzystywanie pędów widłaka do celów ozdobnych (zdobienie koszyczków wielkanocnych, wyplatanie wianków na krzyże przydrożne i groby zmarłych) oraz leczniczych,

został on w Polsce silnie przetrzebiony, dlatego też objęto go częściową ochroną gatunkową. W Ukrainie obecnie gatunek ten nie jest chroniony.

Analizowane nazwy widłaka goździstego odzwierciedlają różne cechy i właściwości stanowiące semantyczną podstawę nominacji językowej:

1. cechy morfologiczne (cechy budowy rośliny), w tym zauważalne podobieństwo całej rośliny lub jej części do innych obiektów lub ich części;
2. cechy biologiczne – specyfika wzrostu i rozwoju rośliny;
3. przypisywane roślinie znaczenie magiczne i związane z tym wyobrażenia ludzi na jej temat;
4. konteksty kulturowe – przypisywane roślinie cechy apotropaiczne, związek z religią, wierzeniami, przesądami, tradycjami i zwyczajami;
5. właściwości lecznicze, rodzaj i przeznaczenie surowca zielarskiego;
6. pozamedyczne wykorzystanie rośliny, inne cechy odróżniające.

Nazwy zostaną przeanalizowane zgodnie z powyższym podziałem na rodzaje motywacji semantycznej. Ponieważ fundament nazewnictwa botanicznego stanowi łacińska nomenklatura naukowa, mająca charakter międzynarodowy i będąca pierwowzorem oficjalnych dwuczłonowych nazw botanicznych w językach narodowych, motywacja w pierwszej kolejności zostanie ustalona dla łacińskiej nazwy przedmiotowego gatunku. Po niej będą wymienione wszystkie nazwy wernakularne – polskie i ukraińskie, odznaczające się analogiczną motywacją, najpierw binominalne oficjalne nazwy gatunku, czyli nazwy systemowe (nomenklaturowe), utrwalone oraz powszechnie przyjęte w środowisku naukowym, a następnie miana ludowe (gwarowe, regionalne), w tym nazwy dawne.

1. Cechy morfologiczne (cechy budowy rośliny)

Na wstępie należy zaznaczyć, że cechy morfologiczne roślin są percypowane przez człowieka za pomocą zmysłów, przede wszystkim wzroku, i ujmowane w nominacji bezpośrednio lub w sposób metaforyczny, oparty na skojarzeniach z różnymi obiektami, przedmiotami, organami (roślin lub zwierząt).

Łacińska binominalna nazwa gatunku *Lycopodium clavatum* L. składa się z dwóch członów oznaczających – nazwy rodzajowej i epitetu gatunkowego. Nazwa rodzajowa *Lycopodium* stanowi złożenie greckich słów *lykos* ‘wilk’ i *podion* ‘nóżka, łapka’, zdrobn. *pos*, *podos* ‘noga, łapa’, co można przetłumaczyć jako „wilcza łapka, wilcza nóżka” bądź „wilcza stopa”. Jest to prawdopodobnie kalka niemieckiego ludowego określenia tej rośliny [14, 140]. Jako nazwa rodzaju została nadana widłakom w XV w. przez flamandzkiego botanika i lekarza – Rembertusa Dodonaeusa [6, 87]. Nazwa ma charakter metafory zbudowanej na uderzającym podobieństwie gęsto ulistnionych pędów rośliny, a szczególnie ich zakończeń, do kosmatych kończyn wilka. Podobną motywacją odznaczają się będące kalkami łacińskiej nazwy polskie gwarowe miana widłaka: *wilcze łapy*, *wilcza stopa*. Nazwy tego typu wskazują też na podobieństwo budowy roślinnych organów do innych niż kończyny części ciała wilka, a także do części ciała innych zwierząt: *wilczy pazur*, *wilczy (wilcy) ogon*, *lwia łapa*, *łapa niedźwiedzia*, *koci ogon (kotczyogon)*, *leśne*

kosie nózki oraz ukraińskie: *куряча лапка (лабка), лапки курячі, czy оліні рошки, гушя лапка, вовчі пазуры* [20, 94].

Epitet gatunkowy *clavatum* pochodzi od łac. *clava* ‘pałka, maczuga’ albo *clavus* ‘gwóźdź’ i został nadany ze względu na specyficzny kształt (pędów) kłosów zarodnikujących rośliny [por. 15, 517; 8, 47]. Będące jego kalkami epitety gatunkowe w oficjalnych nazwach botanicznych polskiej i synonimicznych ukraińskich: *goździsty, булавоподібний, булавовидний* – także wskazują na podobieństwo kształtu pędów widłaka do gwoździa lub maczugi. Epitet *звичайний*, dość często występujący w nazwach botanicznych, ma znaczenie uogólniające, wskazujące na rozpowszechnienie obdarzonej nim rośliny.

Polska nazwa rodzajowa *widłak*, a także ludowe miana *widelki, widlaczek* czy ukraińskie *розвильник, росхудник* to derywaty asocjacyjne – budzą skojarzenia z widłami. Określenia te mają charakter metafory, związanej ze specyficznym kształtem rozgałęzień pędu, którego rozwidlenie, czyli rozgałęzienie dichotomiczne (widlaste) powstaje, gdy dwa równoległe pędy rozwijają się z pączka szczytowego [13, 31]. W tym czasie rozgałęzienia boczne są nierównej długości, podnoszące się i wzniesione.

Charakterystyczne rozgałęzienie pędu widłaka zostało odzwierciedlone także w ukraińskich jednowyrazowych nazwach *п'ядич, п'ядик, п'ядики* oraz w składzie zestawień: *п'ядич звичайний, п'ядич митник, п'ядич пелешник*. Nazwy te wiążą się ze słowem *п'ядь*, czyli ‘piędź’, oznaczającym dawną miarę długości, określaną jako odległość między końcami kciuka i palca środkowego (lub małego) rozwartej dłoni: „пов’язане з п’ядь; назва зумовлена тим, що плауни мають розгалужені стебла, ніби розтягнуті пальці” [21, т. 5, 649; por. 23, 153].

Na specyficzny wygląd surowca zielarskiego, jakim w przypadku widłaka są bardzo drobne i lekkie zarodniki o jasnożółtym zabarwieniu, wskazują polskie gwarowe określenia typu: *próchno, żywy proszek, żółty proszek, siarka roślinna*.

2. Cechy biologiczne – specyfika wzrostu i rozwoju rośliny

Pochodząca od prasłowiańskiego **pla(v)un* [23, 153] ukraińska nazwa rodzajowa *плаун*, podobnie jak miana ludowe *плаун, плавник, плавунець*, zgodnie z interpretacją etymologiczną wywodzą się od siedliska roślin, tak nazwanych, którym są miejsca wilgotne, brzegi rzek, stawów lub sama woda (rośliny wodne): „похідне утворення від *плавати*; назва зумовлена тим, що різні види цих рослин або плавають у стоячих водах, або ростуть по вогких місцях, по берегах річок, ставків, по вогких луках, біля канав і боліт” [21, т. 4, 422]. Jednak takie wyjaśnienie nazw budzi pewne wątpliwości natury biologicznej i przeczą mu realia. Widłaki występują bowiem na wrzosowiskach, suchych pastwiskach i łąkach, w świetlistych lasach iglastych. Porastają torfowiska, preferując gleby umiarkowanie suche.

Być może u podstaw nazwy *плаун* i jej podobnych legła właściwość związana z ‘pływaniem’, ale w innym kontekście. Stosowane w celach leczniczych zarodniki widłaka goździstego (likopodium, *Sporae lycopodii*), mają postać jasnożółtego

i miałkiego proszku, strukturą przypominającego aksamitny puder, który ostrożnie wysypywany, zachowuje się jak ciecz, układając się równą warstwą na podłożu. Ze względu na dużą zawartością oleju, dochodzącą aż do 50%, zarodniki te unoszą się na powierzchni zimnej wody, a więc ‘pływają’ [4, 73–77].

Część metaforycznych gwarowych określeń widłaka jest motywowana jego właściwościami biologicznymi – sposobem wzrostu i rozwoju, wskazując jednocześnie na związane z nimi cechy budowy. Widłaki złożone są ze skrętolegle ulistnionej łodyżki z małymi, szpilkowanymi listkami. Ich długie (sięgające do 1 m) i łatwo ukorzeniające się pędy płożą się po ziemi, przez co sprawiają wrażenie, że ‘czołgają się’ i ‘włóczą się’, rozwidlając dychotomicznie na dwie części, z czego jedna zawsze wznosi się w górę. Tym, jak również wizualnym podobieństwem do różnych desygnatów, można wyjaśnić ludowe miana rośliny takie jak: *czołga* (*czologa*), *widlak czołga*, *włóczęga*, *widlak włóczka* (*włócznia*), *widlak włoczykij*, *włóczęga babimór*, *włóka* oraz *ползун* i *ползуча трава*. Nazwa *довгожил* może mieć związek z faktem, że widłak goździsty to roślina wieloletnia i bardzo trwała.

Duże i gęste łany widłaka przypominają zarośla mchu, stąd miana typu: *mech włóczący*, *mech żmijowaty*, *мох*, *мох оленячий*, zaś na podobieństwo kłosek na szczytach rozgałęzionych pędów do splecionego kobiecego warkocza wskazują polskie ludowe nazwy: *warkocznik*, *warkocznica*. Do płożących się pędów widłaka, podobnych do pasów czy powrozów odnoszą się określenia: *опоясник*, *поясник*, *паворозник*, *паворозуля*, *повороззя*.

Obficie rozgałęzione i ulistnione pędy widłaka tworzą gęste i trudne do przebycia skupiska roślinne. Z takim sposobem rośnięcia wiąże się motywacja gwarowych mian typu: *dzieracha*, *dzieraga* (*dzieraha*), *dzieraza*, *dzierazna*, *dzieraza*, *dzierzęga*, *dereza*, *dierazna*, *dierażnik*, *dieraza*, *widlak dzieraża*, *dercza*. Nazwy te łączą się z czasownikiem *дрець* (psł. **derti*) i stanowią pożyczki z języków wschodniosłowiańskich. Najpewniej wywodzą się od ukraińskich nazw widłaka: *дереза*, *деряба*, *диреч*, *дерча*, które pochodzą od „*деру*, *дерти*, *дергати*, *дразниту*” [18, 98–99; 11, 327] i motywowane są nierówną powierzchnią pędu pokrytego sztydłowatymi, ostro zakończonymi listkami: „зумовлені нерівною поверхнею стебла рослини” [23, 153]. Nazwa *дереза* prawdopodobnie została przeniesiona na widłaka goździstego z innych gatunków, np. z wykorzystywanej do obsadzania żywopłotów karagany podolskiej (*Caragana frutex* (L.) K. Koch) na zasadzie: „те, що дере, напр, колюча рослина” [23, 153].

Ludowe metaforyczne nazwy widłaka mogą nawiązywać do tworzonych przez niego gęstych darni, które ‘trzymają’ nogę człowieka czy zwierzęcia, podobnie jak uzda trzyma pysk konia, to np. *lisie uzdy*, *psie uzdy*, *wilcze uzdy*, *uzelzanka*, *uździanka* [18, 99].

3. *Przypisywane roślinie znaczenie magiczne*

Widlak goździsty w przeszłości uważany był za roślinę magiczną, która mogła zwalczać złe moce. Te nadzwyczajne właściwości znalazły odbicie w polskich gwarowych nazwach takich jak *nietota*, *niętoła*, *nicpotem* czy ukraińska *нумота*,

jakimi niegdyś określano „dla niepoznaki wszystkie czarodziejskie rośliny”, nie wymawiając głośno ich nazw, a nawet starając się „zwieść złe duchy nazywając czarodziejskie rośliny *nietotami*, co oznaczało, że dana roślina, właśnie zrywana czy suszona – *to nie ta*, która słynie w okolicy z nadprzyrodzonych, tajemnych właściwości” (zmiana szyku: *nie-to-ta*) [6, 84; por. 11, 327–328; 18, 110–111; 2, 362]. Według innych interpretacji miano *nietota* nadawano roślinom, które same miały szczególnie wielką moc czarodziejską (niekiedy były to złe moce), jako swoiste tabu.

W nominacji językowej mogą przeplatać i łączyć się wątki racjonalne z irracjonalnymi, wynikającymi z przekonania ludzi o niezwykłych cechach rośliny. Taką podwójną motywacją semantyczną zawierającą przypisywane widłakowi właściwości magiczne charakteryzują się niektóre spośród dwuwyrazowych ludowych mian widłaka. Do nich należy nazwa *mąka czarownic*, wskazująca na wygląd przypominających mąkę zarodników oraz *czarcia drabina*, mająca związek z charakterystycznym kształtem widlasto rozgałęzionych i uniesionych pędów rośliny.

Pędy widłaka goździstego zawierają alkaloidy (m.in. likopodinę), co sprawia, że jest to surowiec niebezpieczny o działaniu aborcyjnym, który w przypadku nieumiejętnego i nieostrożnego użycia może powodować silne intoksykacje prowadzące nawet do śmierci. Z tego powodu stosowanie ziela obecnie nie jest zalecane [7, 156]. Niemniej trudno znaleźć nazwy, które pod względem semantycznym jednoznacznie przekazywałyby trujące działanie rośliny. W pewnym sensie w sposób metaforyczny oddają je niektóre z ludowych mian, takie jak: *babimór* (*babimor*), *morzybab* (*młorzebob*, *morzybób*), także w zestawieniach – *widłak babimór*, *widłak babi-mór*, *włóczęga babimór*, jednak taka motywacja nie jest przekonująca.

Inne interpretacje wymienionych powyżej nazw odnoszą się do przypisywanych roślinie właściwości magicznych lub stosowania w medycynie ludowej. Zgodnie z dawnymi wierzeniami ludowymi „pędy widłaka zawieszane pod sufitem w sypialni w dzień Bożego Ciała miały się przeciwstawiać siłom nieczystym oraz chroniły przed marami nocnymi. Źródła gwarowe mówią o stosowaniu rośliny przeciw czarownicom. Aby ochronić przed nimi bydło, zawieszano wiązki widłaka na drzwiach obór” [18, 110]. Początkowo nazwa ta miała postać *babi mur*. Nazwy *babimór* i *morzybab* są wywodzone również „od określania lekarstwa na kobiece słabości; *morzyć* ‘dusić’, *morzyszko* ‘ból żołądka’”, podobnie jak inne określenie widłaka, np. *kulibaba* [9, 317–318; por. 11, 328–329].

4. Konteksty kulturowe – przypisywane roślinie cechy apotropaiczne, związek z religią, wierzeniami, przesądami, tradycjami i zwyczajami

Ludowe nazwy widłaka typu *pas św. Jana*, *pasek św. Jana*, *świętojański pas* odzwierciedlają ludowe przekonanie, że zioła należy zbierać w wigilię dnia św. Jana Chrzciciela, jako że wówczas nabierają szczególnej mocy. Wierzono, że opasanie się długimi zielonymi pędami widłaka przynosi szczęście i chroni od złego.

Miana te odnoszą się również do cech budowy widłaka – płożących się pędów, przypominających pas [18, 110–111; por. 11, 328].

Metaforyczne i nacechowane ekspresywnie nazwy *swarzybaba*, *swarna baba* mają związek z ludowymi wyobrażeniami na temat widłaka, wedle których „ziele to sprowadza kłótnie i niezgodę domową (swarzyć się – kłócić się)” [9, 317]. Podobną motywacją cechują się ukraińskie gwarowe miana *звадник*, *сварник*, *колотник*, które „мотивуються повір'ям, нібито ця рослина, принесена додому, спричинить сварку, чвари” [23, 154].

5. *Właściwości lecznicze rośliny*

Widłak goździsty jest rośliną leczniczą i trującą zarazem. Surowiec zielarski stanowi wysuszony pyłek zarodnikowy, bez zapachu i smaku. Zarodniki widłaka mają działanie przeciwzapalne, osuszające i ściągające. Stosuje się je zewnętrznym jako zasypkę dla dzieci oraz na zmienione chorobowo miejsca na skórze – w przypadku odparzeń, odleżyn, ran i żyłaków. Do rodzaju surowca leczniczego nawiązują gwarowe ukraińskie określenia widłaka *сім'я плаунове* oraz *пилочник* – od *пилоч* [11, 328].

W przeszłości ziele widłaka było szeroko wykorzystywane w ziołolecznictwie ludowym, co znalazło swoje odzwierciedlenie w gwarowym nazewnictwie. Miana takie jak: *kołtun*, *kołtun leśny*, *psi kołtun*, *babskie kołtuny* wiążą się z niegdysiejszym zastosowaniem wywaru rośliny przeciw kołtunowi [9, 318]. Ale możliwe jest wyjaśnienie wiążące tego typu nazwy z wyglądem gęstych i splątanych zarośli widłaka, przypominających kołtun. Nazwy *гостеч*, *гостечник*, *гостічник*, pochodzące od *гостіць* ‘reumatyzm’, wskazują na użycie ziela przeciwko chorobom reumatycznym (gośćcowym), zaś określenia *митник* i *п'ядич митник* – od nazwy leczonej za pomocą widłaka ostrej choroby zakaźnej koni o nazwie *мит* – pol. ‘zołzy’ (łac. *Adenitis equorum*): „при лікуванні миту” [23, 153–154].

6. *Pozamedyczne wykorzystanie rośliny*

Wyciągi z ulistnionych pędów widłaka niegdyś były wykorzystywane do barwienia różnych przedmiotów na kolor żółty lub siny i zielony, co znalazło odbicie w jego nazwach [10, 37]. Gwarowe określenie *жовтило* wiąże się z barwieniem na żółto pisanek wielkanocnych, zaś *гончар* – wynika z użycia pozyskiwanego z widłaka żółtego barwnika w garncarstwie [23, 153–154]. Zastosowaniem wysuszonego widłaka do barwienia tkanin i nici na zielono można byłoby wyjaśnić nazwy typu *zielenica*, *zielonka*, *widłak zielonka*, *зелениця*, *мікай-зелень*, ale niewykluczone, że motywem nazewniczym w tym wypadku jest również intensywnie zielone zabarwienie pędów tej zimozielonej rośliny [por. 23, 154; 11, 329].

Wnioski i perspektywy dalszych badań. W poddanych analizie nazwach widłaka goździstego zostały utrwalone wiedza, doświadczenie, przekonania i wyobrażenia o roślinie społeczności ludzkiej. Nazewnictwo tego gatunku jest bogate i różnorodne pod względem semantycznym. Znaczna część badanych nazw ma charakter metafor opartych na cechach budowy rośliny odbieranych głównie za pomocą zmysłu wzroku. W nazewnictwie, szczególnie gwarowym, uwidacznia się

antropocentryzm, zakładający kategoryzację i interpretację świata przyrody poprzez pryzmat człowieka, jego wiedzę o właściwościach rośliny, a także doświadczenie zmysłowe i fizyczne. Jest to zgodne z koncepcją językowego obrazu świata, zakładającą, że centralny jego element stanowi człowiek [zob. 19, 211].

Językowy obraz widłaka zawarty w jego nazwach gwarowych, nie zawsze jest wiernym odbiciem obiektywnej pozajęzykowej rzeczywistości. Pokazuje on konceptualizację świata przyrody i jest odzwierciedleniem sposobu, w jaki ludzie postrzegają tę roślinę – pod względem podobieństwa do innych obiektów, jej użyteczności, przypisywanych właściwości magicznych, cech apotropaicznych i in. [16, 421]. Na tworzenie nazw, w szczególności metaforycznych, w szczególności sposób wpływają czynniki kulturowe i powstające w ludzkim umyśle skojarzenia, oparte na różnych aspektach kategorii poznania [17, 99].

Język jest „nie tylko wrażeniowym odbiciem, ale myślową interpretacją rzeczywistości pozajęzykowej. Podstawowe różnice między językami polegają na różnicach w sposobach kształtowania (konstruowania) przedmiotów myśli odpowiadających wyrazom” [3, 130]. Podobieństwa w nominacji językowej roślin są dowodem na pokrewieństwo językowe oraz wzajemne oddziaływanie języków i kultur. Analiza pokazuje, że mogą być skutkiem zbliżonego postrzegania rośliny przez osobę nadającą nazwę, a także pojawić się w wyniku oddziaływania trzeciego języka, w tym wypadku łaciny. Dlatego badanie i porównywanie nazw nadawanych w różnych językach tej samej roślinie umożliwia dostrzeżenie podobieństw oraz różnic w klasyfikowaniu i interpretowaniu roślinnego świata przez przedstawicieli etnosów i kultur.

Autorka wyraża nadzieję, że przedstawione przez nią w niniejszym tekście uwagi na temat meandrów nominacji językowej widłaka goździstego staną się przyczynkiem do dalszego zgłębiania interesujących relacji między nazewnictwem botanicznym jako składnikiem systemu językowego a rzeczywistością pozajęzykową, reprezentowaną przez otaczający nas świat roślin.

Bibliografia

1. Bobrowicz, G. *Słownik Polskiego Języka Przyrodniczego*. URL: <http://bobrowicz.eu/pl/sownik-przyrodniczy/> [30.12.2023].
2. Brückner, A. (1970). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
3. Doroszewski, W. (1982). *Język, myślenie, działanie: rozważania językoznawcy*. Warszawa: PWN.
4. Grochowski, W. (1956). *Chrońmy widłaki*. Warszawa: PWN.
5. Hrycyna, E. (2019). Ludowe nazwy ziół w polskim językowym obrazie świata. *Etnolingwistyka*. t. 31.
6. Jabłońska, K. (1965). *Czarodziejski zielnik*. Warszawa: IW Nasza Księgarnia.
7. Jędrzejko, K. et al. (1997). *Zarys wiedzy o roślinach leczniczych*. Katowice: Śląska Akademia Medyczna.
8. Kreiner, J. (1960). *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*. Wrocław: ZN im. Ossolińskich – Wyd. PAN.
9. Kujawska, M. et al. (2016). Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. *Słownik Adama Fischera*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
10. Mowszowicz, J. (1985). *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin zielarskich*. Warszawa: PWRiL.
11. Pastusiak, K. (2007). *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. Warszawa: SOW.
12. Podbielkowski, Z. (1989). *Słownik roślin użytkowych*. Warszawa: PWRiL.

13. Polakowska, M. (1987). *Leśne rośliny zielarskie*. Warszawa: PWRiL.
14. Rejewski, M. (2016). *Nazwy roślin*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
15. Rumińska, A., Ożarowski, A., red. (1990). *Leksykon roślin leczniczych*. Warszawa: PWRiL.
16. Sitarski, A. (2016). Paradigmat antropocentryczny jako kategoria lingwistyczna w badaniu obiektów językowych. *Studia Rossica Posnaniensia*.t. 41. S. 419–425.
17. Stec, W. (2016). Metafora w nazewnictwie roślinnym: polskie i rosyjskie nazwy roślin leczniczych motywowane nazwami ze świata zwierząt, *Acta Polono-Ruthenica*, t. 21.
18. Waniakowa, J. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
19. Wierzbicka, A. (2023). *Nazwy roślin jako zwierciadło wiejskiego świata (na materiale gwary kujawskiej)*. Łódź: Wydawnictwo UL.
20. Горофянюк, І. В. (2018). Народні назви рослин як фрагмент мовної картини світу русинів. *Русин*. Т. 52. Вып. 2. С. 89–106.
21. *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* (1982–2012). редкол. О. С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка.
22. Кобів, Ю. (2004). *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*. Київ: Наукова думка.
23. Сабадош, І. В. (2014). *Історія української ботанічної лексики (XIX–початок XX ст.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет.
24. Смик, Г. К. (1991). Корисні та рідкісні рослини України. *Словник-довідник народних назв*. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана.

References

25. Bobrowicz, G. *Słownik Polskiego Języka Przyrodniczego*. [Dictionary of Polish Natural Language.] URL: <http://bobrowicz.eu/pl/sownik-przyrodniczy/> [30.12.2023]. [In Polish]
26. Brückner, A. (1970). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. [Etymological dictionary of the Polish language] Warszawa: Wiedza Powszechna. [In Polish]
27. Doroszewski, W. (1982). *Język, myślenie, działanie: rozważania językoznawcy*. [Language, thought, action: reflections from a linguist]. Warszawa: PWN. [In Polish]
28. Grochowski, W. (1956). *Chrońmy widłaki*. [Protect forkbeards]. Warszawa: PWN. [In Polish]
29. Hrycyna, E. (2019). Ludowe nazwy ziół w polskim językowym obrazie świata. [Folk names of herbs in the Polish linguistic worldview]. *Etnolingwistyka*.t. 31. [In Polish]
30. Jabłońska, K. (1965). *Czarodziejski zielnik*. [The magical herbarium]. Warszawa: IW Nasza Księgarnia. [In Polish]
31. Jędrzejko, K. et al. (1997). *Zarys wiedzy o roślinach leczniczych*. [Outline of medicinal plant knowledge]. Katowice: Śląska Akademia Medyczna. [In Polish]
32. Kreiner, J. (1960). *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*. [Etymological dictionary of Latin names and terms used in biology and medicine]. Wrocław: ZN im. Ossolińskich – Wyd. PAN. [In Polish]
33. Kujawska, M. et al. (2016). *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych*. [Plants in folk beliefs and customs]. Słownik Adama Fischera. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. [In Polish]
34. Mowszowicz, J. (1985). *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin zielarskich*. [Guide to the identification of domestic herbaceous plants]. Warszawa: PWRiL. [In Polish]
35. Pastusiak, K. (2007). *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. [The Polish-Belarusian-Ukrainian borderland in the light of linguistic and ethnographic data on the basis of plant names]. Warszawa: SOW. [In Polish]
36. Podbielkowski, Z. (1989). *Słownik roślin użytkowych*. [Dictionary of useful plants]. Warszawa: PWRiL. [In Polish]
37. Polakowska, M. (1987). *Leśne rośliny zielarskie*. [Forest herbal plants]. Warszawa: PWRiL. [In Polish]
38. Rejewski, M. (2016). *Nazwy roślin*. [Plant names]. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK. [In Polish]
39. Rumińska, A., Ożarowski, A., red. (1990). *Leksykon roślin leczniczych*. [Lexicon of medicinal plants]. Warszawa: PWRiL. [In Polish]
40. Sitarski, A. (2016). Paradigmat antropocentryczny jako kategoria lingwistyczna w badaniu obiektów językowych. [The anthropocentric paradigm as a linguistic category in the study of language objects]. *Studia Rossica Posnaniensia*.t. 41. S. 419–425. [In Polish]

41. Stec, W. (2016). Metafora w nazewnictwie roślinnym: polskie i rosyjskie nazwy roślin leczniczych motywowane nazwami ze świata zwierząt. [Metaphor in plant nomenclature: Polish and Russian names of medicinal plants motivated by names from the animal world]. *Acta Polono-Ruthenica*, Vol. 21. [In Polish]
42. Waniakowa, J. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. [Polish dialect names of wild herbaceous plants against a Slavic background. General issues]. Kraków: Wydawnictwo UJ. [In Polish]
43. Wierzbicka, A. (2023). *Nazwy roślin jako zwierciadło wiejskiego świata (na materiale gwary kujawskiej)*. [Plant names as a mirror of the rural world (on the material of the Kuyavian dialect)]. Łódź: Wydawnictwo UŁ. [In Polish]
44. Horofyanyuk, I. V. (2018). *Narodni nazvy roslyn yak frahment movnoyi kartyny svitu rusyniv*. [Folk names of plants as a fragment of the linguistic picture of the Rusyn world]. *Русин*. Vol. 52. Issue 2. Pp. 89–106. [In Ukrainian]
45. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t.* (1982–2012). [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 volumes]. Redkol. O. S. Melnychuk et al. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
46. Kobiv, Yu. (2004). *Slovnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh roslyn*. [Dictionary of Ukrainian scientific and folk names of vascular plants.]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
47. Sabadosh, I. V. (2014). *Istoriia ukrainskoi botanichnoi leksyky (XIX–pochatok XX st.)*. [History of Ukrainian botanical vocabulary (XIX-early XX centuries)]. Uzhhorod: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. [In Ukrainian]
48. Smyk, H. K. (1991). *Korysni ta ridkisi roslyny Ukrainy. Slovnyk-dovidnyk narodnykh nazv*. [Useful and rare plants of Ukraine. Dictionary of folk names]. Kyiv: URE im. M. P. Bazhana. [In Ukrainian]

Wanda STEC

THE IMAGE OF A PLANT PRESERVED IN ITS LINGUISTIC NOMINATION: BASED ON THE NAMES OF THE STAG’S-HORN CLUBMOSS

*The article presents the issue of linguistic nomination of medicinal plants based on the concept of a linguistic image of the world. The author is interested in how the image of a plant is shaped in its names and how people perceive and conceptualise the plant. The topic was presented based on the nomenclature of only one species – the stag’s-horn clubmoss (*Lycopodium clavatum* L.). For this purpose, its Latin scientific name, as well as Polish and Ukrainian vernacular names were analysed – both the official nomenclature and numerous folk (dialectal) names. The six most important types of semantic motivation which had been used to create the names were identified. Based on the study, it was found that a significant part of the stag’s-horn clubmoss’s nomenclature is metaphorical. The formation of names is influenced by various factors, both rational (based on knowledge and experience), and those based on culture and traditions (associative, resulting from ideas and extraordinary properties attributed to the plant). The linguistic image of the stag’s-horn clubmoss contained in its dialectal names is not always a faithful reflection of the objective extra-linguistic reality. There are similarities and differences between the Polish and Russian names of the plant. Thanks to this, it is possible to see how representatives of two nations close to each other in terms of language and culture perceive and categorise this small fragment of the world of plants in their respective languages, preserving it in their linguistic nomination.*

Keywords: *linguistic image of the world, linguistic nomination, medicinal plants’ names in Polish and Ukrainian, *Lycopodium clavatum* L.*